MONIKA PIETRASZKO-WARCHAŁOWSKA

MUZEUM TATRZAŃSKIE

Poznaj moją NATURĘ

Folder do samodzielnego wypełniania

„Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury"

Koncepcja i treść: Monika Pietraszko-Warchałowska
Grafiki: Ewa Radwańska
Fotografie: Zbigniew Moździerz, Daniel Moździerz

„Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury"

Copyright by Muzeum Tatrzańskie 2020

Folder powstał w ramach projektu pt. „Poznaj moją NATURĘ" z programu MKiDN Edukacja Kulturalna 2020 realizowanego przez Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem

MAŁOPOLSKA

Muzeum Tatrzańskie

INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wstęp

Tatrzańska natura – to nie tylko skarb sam w sobie, różnorodność fauny i flory ale także różnorodność kolorów, kształtów, zapachów i faktur. W projekcie pt. „Poznaj moją NATURĘ" chcemy zachęcić Państwa do spojrzenia na naturę tatrzańską jako na źródło inspiracji do tworzenia nowych form będących nawiązaniem, komentarzem i polemiką z tatrzańską naturą. Zachęcamy do poszukiwania motywów botanicznych w zdobieniach w willi Koliba – pierwszym budynku w stylu zakopiańskim wykonanym według projektu Stanisława Witkiewicza. Oprócz poszukiwania coraz to bardziej wymyślnych dekoracji roślinnych zachęcamy Państwa do samodzielnej interpretacji roślin tatrzańskich, które zostały posadzone w naszym ogrodzie.

Styl zakopiański

Odwiedzając willę Koliba, gdzie mieści się Muzeum Stylu Zakopiańskiego im. Stanisława Witkiewicza (filia Muzeum Tatrzańskiego) można oglądać bogactwo form i dekoracji. Styl zakopiański jako pierwszy polski styl w architekturze został wprowadzony końcem XIX wieku, a wśród jego ojców wymienia się przede wszystkim Stanisława Witkiewicza, który dążył do stworzenia nowoczesnej polskiej architektury narodowej na podłożu sztuki Podhala. W stylu zakopiańskim wykonywano nie tylko budowle, lecz także przedmioty takie jak meble, sprzęty gospodarcze, ubiory, wyroby z porcelany czy instrumenty muzyczne i pamiątki.

Cechy charakterystyczne

Do najważniejszych cech stylu zakopiańskiego w architekturze możemy zaliczyć rozwiązania rodem z góralskiej chałupy czyli: domy ze spadzistymi dachami krytymi głównie gontem, postawione na wysokich podmurówkach z łamanego kamienia. Ściany stawiano z drewnianych płazów (czyli drewnianych pni przeciętych wzdłuż na pół) w konstrukcji zrębowej. Chętnie stosowano ozdoby charakterystyczne dla podhalańskiego budownictwa takie jak pazdury ostro zdobiące dachy i słoneczka dekorujące szczyty, okna i drzwi. Pojawiało się także kołkowanie czyli dekoracja z kołków okalająca m.in. okna i drzwi. Ciekawą formą były wyględy – wystające nad płaszczyznę dachu czy rysie zdobiące dach od spodu.

- **Pazdury** to belki wystające ponad dach, zakończone lelują, często zdobione.
- **Słoneczka** to wąskie listwy przybijane promieniście na kształt promieni słońca umieszczane w szczytach budynku.
- **Wyględy** to małe pokoiki na poddaszu przypominające jakby wyniesie w dachu, inspirowane górskimi szałasami i szopami,
- **Rysie** to wystające poza obrys domu, skrzyżowane w węgłach płazy z rzeźbionymi motywami roślinnymi.

Motywy botaniczne

Występujące w zdobnictwie podhalańskim i stylu zakopiańskim

Stanisław Witkiewicz pisał, że ornamentyka zakopiańska miała charakter geometryczny z wykorzystaniem motywów roślinnych stylizowanych "to znaczy spotworniałych pod wpływem albo pierwotnego niedołęstwa ręki, albo pod wpływem przystosowania naturalnego kształtu rośliny do formy zdobienia geometrycznego".

Motywami roślinnymi zdobiono na Podhalu elementy stroju – szczególnie tego kobiecego. Damskie gorsety zdobią hafty przedstawiające rośliny. Najczęściej wykorzystywanymi motywami są róże, lilie, dziewięćsiły i szarotki. Często można spotkać kompozycje wielokwiatowe, w których oprócz dużego motywu głównego uzupełnieniem są drobne kwiatuszki niezapominajek, bratków, leluji. Zdobienia gorsetów wykonywane są kolorowymi niteczkamii, koralikami czy cekinami. Wzory kwiatowe dekorują również spódnice i chusty.

Męskie stroje pomimo bogatych zdobień są uboższe w motywy roślinne. Jeśli już zdobienia się zdążają to głównie na cuchach i rzadziej na pozostałych częściach stroju. Wśród tych zdobień występują dziewięćsiły, róże, szarotki, leluje i fiołki.

Bogatą ornamentyką roślinną wyróżniają się przedmioty codziennego użytku np. stoły, krzesła, kredensy, łyżniki (półki służące do przechowywania łyżek). Oprócz narzędzi i przedmiotów użytkowych, ornamentami roślinnymi dekorowane są również krzyże i kapliczki przydrożne oraz ołtarze.

Wśród motywów roślinnych rzeźbionych w drewnie dominują przede wszystkim lilie złotogłów, miesiącznice, dziewięćsiły i szarotki. Oprócz tego odnaleźć można wzory przypominające inne rośliny takie jak ostrożenie, róże, szyszki limby czy świerka oraz gałązki kosodrzewiny.

Sosręby

Symbole roślinne występują również w dekoracjach na przedmiotach wykonanych z drewna, skóry czy metalu. Wśród drewnianych elementów budynku zdobi się przede wszystkim sosręb – czyli belkę biegnącą pod belkami stropowymi w budynkach. Zdobienia roślinne spotykane są także na nadprożach drzwi i okien.

Sosręby

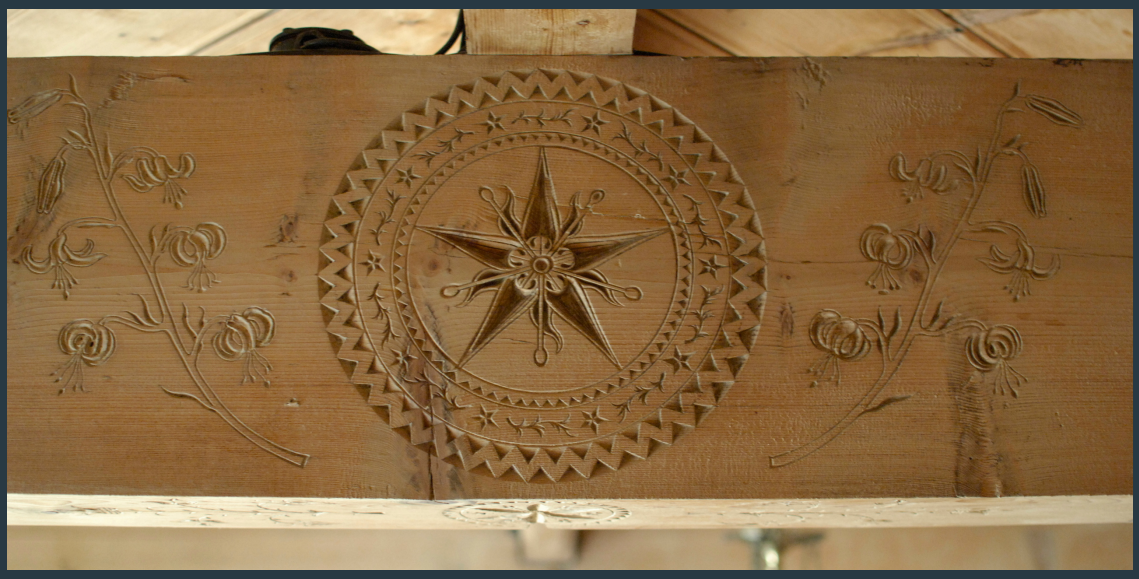

Na sosrębach najczęściej można zauważyć dekoracje z rozetą, lilią złotogłów czy listkami dziewiecsiła bezłodygowego. Zdecydowanie rzdziej pojawia się motywy szarotki lub innych kwiatów.

Sosręby

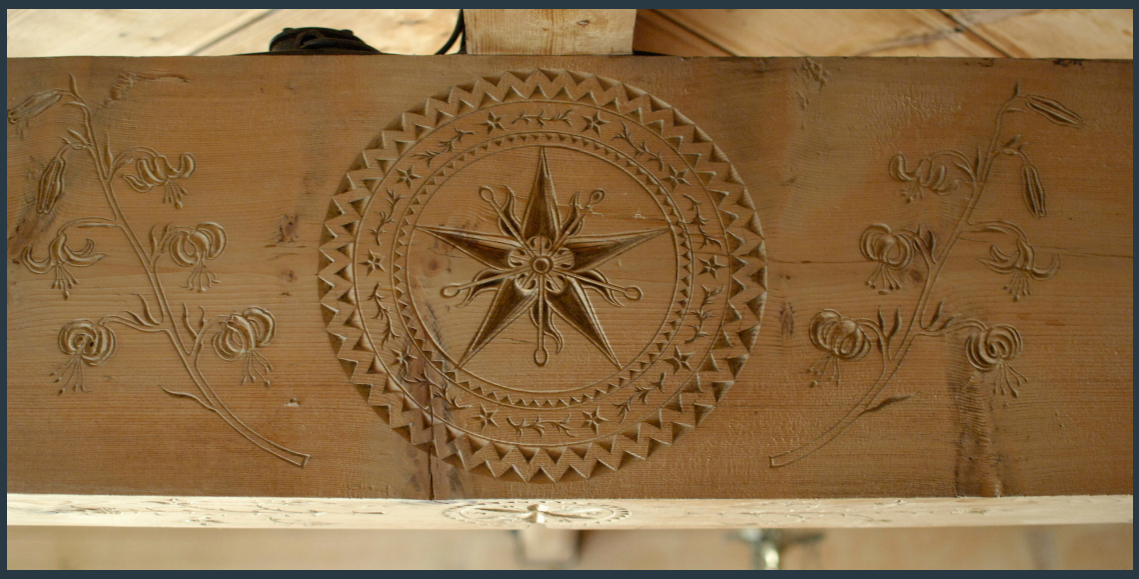

Sosręb jest bardzo ważnym elementem góralskiej chałupy. Belka ta biegnie centralnie przez izbę. Pięknie się ją dekoruje lub umieszcza na niej daty ważne dla rodziny np. datę ślubu czy złotych godów. Stwórz projekt własnego sosrębu. Umieść na nim ważne dla Ciebie daty lub piękne symetryczne dekoracje.

Nadproża

Ile tu leluji...

Zdecydowanie najczęściej występującym motywem botanicznym w Kolibie jest motyw lilii. Odnajdziemy go na licznych balustradach, w dekoracji nadproży czy sosrębów. Również wspomniane wcześniej pazdury czy zakończenia poręczy są w kształcie tego kwiatu. Spójrz na fotografie prezentującą dekorację poręczy. Spróbuj odwzorować ją w polu poniżej. Pamiętaj by linie były miękkie, łodygi delikatne, kwiat o wywiniętych płatkach korony.

Rośliny

Które stały się inspiracją...

Wcześniej prezentowaliśmy dekoracje botaniczne stosowane w stylu zakopiańskim, teraz opowiemy o roślinach, które były inspiracją do ich tworzenia.

Lilia złotogłów (*Lilium martagon*)– bylina z rodziny liliowatych. Występuje w Europie i Azji. W Polsce jest rośliną dość rzadką, która rośnie w Sudetach i Karpatach.Objęta ochroną prawną. Uprawiana jako roślina ozdobna oraz lecznicza. W sztuce Podhala nazywana lelują.

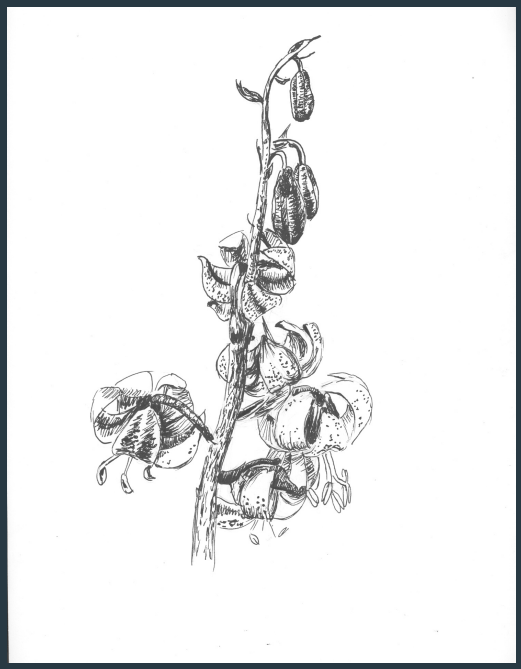

Dziewięćsił bezłodygowy (*Carlina acaulis*) – roślina należącą do rodziny astrowatych. Rośnie w rejonach alpejskich południowej i centralnej Europy, dosyć częsty na terenie Polski południowej (m.in. Beskidy, Pieniny, Tatry, Sudety), rzadko na niżu. Od 2014 r. objęty w Polsce ochroną częściową, wcześniej ochroną ścisłą. Kwiatostan otwiera się tylko na słońcu, pod wpływem zwiększonej wilgotności zamyka się – dlatego uważano to za zwiastun deszczu. Dno kwiatowe jadalne. Roślina uważana za leczniczą, magiczną o 9 siłach. Na Podhalu nazywany również
dziewięciorniekiem,
dziewięciosiłem.

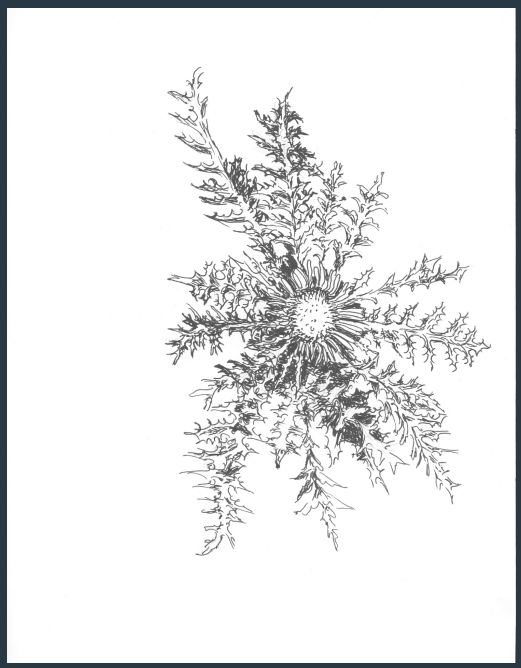

Wszystkie siły dziewięćsiła...

Dziewięćsił bezłodygowy uważany za magiczną roślinę, to bardzo trudny motyw zdobniczy. W willi Koliba swoim kwiatem i liśćmi zdobi dwie balustrady. Liście tej rośliny często są zestawiane w dekoracjach z parzenicami czy rozetami. Podejmij wyzwanie dziewięćsiła i spróbuj sam go narysować. Możesz wspomagać się motywem zastosowanym na poręczy. Swoją drogą, pomyśl, jakie siły mogła dawać ta roślina?

Rośliny

Które stały się inspiracją...

Wcześniej prezentowaliśmy dekoracje botaniczne stosowane w stylu zakopianskim, teraz opowiemy o roślinach, które stały się inspiracją.

Szarotka alpejska (*Leontopodium nivale subsp.alpinum*) we florze Polski i w piśmiennictwie polskim opisywana jako odrębny gatunek – Leontopodium alpinum. Występuje w Alpach, Apeninach, Karpatach i w górach Półwyspu Bałkańskiego. Jedyne naturalne stanowiska w Polsce znajdują się w Tatrach. Nszarotka alpejska to niska roślina, cała pokryta gęstym, filcowatym kutnerem, który chroni ją przed zimnem, gorącem i nadmiernym parowaniem. Występuje najczęściej w piętrze alpejskim, rzadziej subalpejskim, na nasłonecznionych górskich murawach, półkach skalnych. Roślina światłolubna i wapieniolubna, występująca wyłącznie na glebach zasadowych (wapień). Szarotka alpejska jest reliktem epoki lodowcowej. W gwarze góralskiej nazywana kocimi łapkami.

Pod spodem narysuj swoją wersję szarotki inspirowaną regionalną nazwą - kocie łapki

Rośliny

Które stały się inspiracją...

Wcześniej prezentowaliśmy dekoracje botaniczne stosowane w stylu zakopianskim, teraz opowiemy o roślinach, które stały się inspiracją.

Sosna limba (*Pinus cembra*) – drzewo iglaste z rodziny sosnowatych. Występuje w górach centralnej Europy na obszarze Alp i Karpat (Tatry, Karpaty Wschodnie i Południowe). Rośnie w borach z udziałem modrzewia europejskiego, najczęściej na wysokościach w przedziale 1400 – 2500 m n.p.m. Limba jest drzewem, które wolno rośnie i długo żyje. Jest bardzo odporna na niskie temperatury i wiatry. Nasiona zwane orzeszkami, były wykorzystywane jako jadalne i lecznicze. Z pędów i żywicy destylowano olej limbowy nazywany balsamem karpackim – magicznym remedium na wszelkie choroby, które potrafiło wklepane w głowę przywracać komuś zagubiony rozum. W Polsce objęta ochroną ścisłą. Wbrew pozorom nie znajdziemy jej tylko w Tatrach. Niegdyś sadzona była w lasach na Babiej Górze, Beskidzie Śląskim czy w Sudetach.

Pod spodem wypisz miejsca gdzie w willi Koliba znajdują się limbowe zdobienia.

Rośliny

Które stały się inspiracją...

Wcześniej prezentowaliśmy dekoracje botaniczne stosowane w stylu zakopianskim, teraz opowiemy o roślinach, które stały się inspiracją.

Kosodrzewina nazywana także sosną górska, kosówką, kosodrzewem - drzewo lub krzew iglasty należący do rodzaju sosna (Pinus). Występuje w pasmach górskich Europy Środkowej i Południowej. Kosodrzewina jest gatunkiem dość zmiennym, o wielu odmianach uprawnych. W Polsce podlega ochronie. Odgrywa ważną rolę chroniąc glebę przed erozją i zapobiegając osuwaniu się ziemi oraz lawinom. Kosówkę spotkamy nie tylko w Tatrach.

Jej naturalne stanowiska występują również w Sudetach, na Babiej Górze i Pilsku. Do lat 90. XX wieku reliktowe stanowisko kosodrzewiny znajdowało się w jednym z rezerwatów w Beskidzie Niskim. Od 2014r. objęta ochroną częściową, wcześniej ścisłą. Dawniej masowo wypalana i wycinana by przygotować miejsca pod wypas zwierząt.

Relikt glacjalny (polodowcowy) – to organizm (takson) będący pozostałością z okresu lodowcowego. W czasie lodowców niektóre gatunki dokonywały ekspansji na tereny położone bardziej na południe od ich zwykłego miejsca występowania.

Niektóre z nich mimo ocieplenia się klimatu nie wyginęły i przetrwały oddzielone barierą geograficzną od pierwotnego obszaru w refugiach o sprzyjających warunkach klimatycznych, np. na terenach górskich, na torfowiskach. Przykładem reliktu glacjalnego w Tatrach są np. **szarotka alpejska i dębik ośmiopłatkowy**.

Rośliny

Które warto zauważyć wędrując po tatrzańskich szlakach...

Tatrzańska flora to nie tylko szarotki, lilie i kosodrzewina. Warto zwrocić uwagę również na inne piękne gatunki.

Urdzik karpacki (*Soldanella carpatica*) - nazywany też jaślinkiem to endemit zachodniokarpacki. Najłatwiej znaleźć go w Tatrach i na Babiej Górze. Ma piękne zimozielone, okrągławosercowate, odziomkowe liście i atrakcyjne fioletowe kwiaty. Urdzik kwitnie od kwietnia do lipca, jego listki rozwijają się dopiero po przekwitnięciu kwiatów. Spotkać go można w lasach, zaroślach, na halach, skałach, zboczach gór, wyleżyskach. Jak na górską roślinę ma bardzo duży pionowy zasięg – znajdziemy go zarówno u podnóża gór, aż po szczyt. Również uprawiany jako roślina ozdobna.

Ostróżka tatrzańska (*Delphinium oxysepalum*). Endemit zachodniokarpacki. Kwiaty intensywnie lazurowe lub fioletowe i posiadające dużą, brodawkowatą ostrogę. Cała roślina oprócz kwiatów jest trująca. Bliskie jej ostróżki chętnie sadzimy w swoich ogrodach.

Endemit – takson (przeważnie rodzina i niższy) unikatowy dla danego miejsca albo regionu, występujący na ograniczonym obszarze, niestwierdzany poza nim naturalnie.

W zależności od przyjmowanego kryterium endemitem może być takson o zasięgu mniejszym od określonej powierzchni (np. 10 tys. km2) lub takson, którego zasięg zawarty jest w granicach określonego obszaru geograficznego lub typu siedliska. Endemitem zachodniokarpackim jest np. **ostróżka tatrzańska**.

Sprawdź się!

Zaznacz na zdjęciu poniżej wszystkie elemnety charakterystyczne dla stylu zakopiańskiego. Pamiętaj o pazdurach, słoneczkach, kołkowaniu, lelujach, wyględach. Powodzenia!

Dla wszystkich,

Którzy chcą wiedzieć więcej ...

Zachęcamy do studiowania literatury na temat stylu zakopiańskiego.

Mackoś-Iwaszko E., Lubiarz M. 2015. Motywy roślinne w ornamentyce ludowej Skalnego Podhala. Etnobiologia Polska. 5: 27-40

Baniowska E, Jagiełła K 2000. Architektura ludowa. [W:] Podhale.Pod red. D. Tylkowej. Tradycja we współczesnej kulturze wsi. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków

Hermanowicz – Nowak K 2000. Strój ludowy. [W:] Podhale.Pod red. D. Tylkowej. Tradycja we współczesnej kulturze wsi. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków

Jabłońska T. 2008. Styl zakopiański Stanisława Witkiewicza. Olszanica

Jabłońska T., Moździerz Z. 1994. „Koliba", pierwszy dom w stylu zakopiańskim. Zakopane

Jagiełło M. 1979. Listy o "stylu zakopiańskim" 1892-1912. Wokół Stanisława Witkiewicza. Kraków

Lehr U., Tylkowa D. 2000. Wiadomości o regionie. In: Tylkowa D (ed) Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Kraków

Leszczycki S. 1938. Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego, Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki, II: 7-290

Łysiak W. 1996. Stanisława Witkiewicza myśl i realizacje przetworzenia kultury ludowej. Lud, 80: 169-178.

Maj M. 1995. Kultura ludowa. [W:] Karpaty Polskie, Przyroda, człowiek i jego działalność. Pod red. J. Warszyńskiej, Kraków

Matlakowski W. 1901. Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu, Druk P. Laskauera i W. Babickiego, Warszawa, (Reprint: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe Warszawa, 1980)

Moździerz Z. 1995. Styl zakopiański w architekturze[W:] Regionalizm-regony- Podhale. Pod red. J.M. Roszkowskiego. Zakopane

Moździerz Z. 2019. Szlak Stylu Zakopiańskiego – przewodnik. Wydawnictwo Muzeum Tatrzańskiego, Zakopane

Piksa W. 1995. Spojrzenie na Tatry poprzez wieki: od pierwszych wzmianek do oświecenia, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków – Wrocław

Radwańska-Paryska Z. 1953. Zielony świat Tatr, Nasza Księgarnia, Warszawa

Radwańska-Paryska Z. 1992. Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza, Zakopane

Radzikowski E. 1900. Styl zakopiański. Wydanie 1: Lwów, wydanie 2: Kraków

Snowarski M. 2002-2005. Atlas roślin naczyniowych Polski [W:] http://www.atlas-roslin.pl (dostęp on-line 08.2020)

Tondos B. 2004. Styl zakopiański i zakopiańszczyzna. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków

Trebunia-Staszel S. 1995. Znaczenie i funkcje stroju podhalańskiego we współczesnym życiu mieszkańców Podhala. Wierchy, 61: 125-143

Witkiewicz S. 1899. Styl zakopiański. [W:] Sztuka i krytyka u nas. Pod red. S. Witkiewicza. Lwów

Witkiewicz S 1904. Styl zakopiański. Z. 1: Pokój jadalny. Lwów

Witkiewicz S 1911. Styl zakopiański. Z. 2: Ciesielstwo. Lwów

Strona internetowa:
http://www.szlakstyluzakopianskiego.pl/index.php/styl-zakopianski
(dostęp: 08.2020)